

TÓTH-BENCZE TAMÁS

KI ÉRTED HALT, SZENT VILÁGSZABADSÁG!**BALATONFÜRED SZÜLÖTTE: PRÁGAY [PRAGER] JÁNOS NEPOMUK KÁROLY**1848/49-ES HONVÉD ALEZREDES, A KUBAI „SZABADSÁGHARC”¹ TÁBORNOKA
(BALATONFÜRED, 1812. NOVEMBER 12. – LAS POZAS, 1851. AUGUSZTUS 13.)

A címnek nem véletlenül választottam Petőfi Sándor „Egy gondolat bánt engemet” című versének – némileg módosított – befejező sorát, amely, bátran állítom, mintegy mottójául szolgál egy füredi születésű katonatiszt életpályájának.

A paloznaki római katolikus születési / keresztelési anyakönyv bejegyzése szerint 1812. november 12-én keresztelték meg [valószínűleg előző napon, vagy néhány nappal korábban születethetett] a füredi Savanyúvízen – „In Aciduly Füred” (értsd: fürdőhely) – Joannes Nepomucenus Carolus névre. A bejegyzésből egyértelműen kitűnik, hogy a családnév eredetileg „Prager”, és hogy ezt később világosabb színű tintával átjavították „Prágay”-ra. A bejegyzés szerint az apa – Prager Károly – foglalkozása „arendator”, azaz bérlő [Biztos vagyok abban, hogy azonos azzal a „Práger” Károllyal, aki a mai Kedves cukrászdával szembeni telken – a mai Blaha Lujza utcában – 1794-ben felépült Ferderber-féle házban² működtetett kávéházat az 1810-es évek első felében.], társadalmi állása „ignobilis” [azaz: alacsony vagy alantas származású, tehát nem nemes, esetleg polgári?]. Anyja: Somogyi Terézia. Az újszülött keresztszülei a veszprémi főtisztelendő („Reverendissimus”) Külley János kanonok [Dombóvár, 1763. december 12. – Veszprém, 1849. október 10.; 1830-tól püspök], és a szintén veszprémi Stark Eleonóra voltak. A paloznaki plébánia házasságkötési anyakönyve szerint a szülők: Prager Carolus Leopold [Károly Lipót] és Somogyi Terézia 1812 januárjában – a nap sajnos nem látható, de január hónapban csak ez az egy bejegyzés található – esküdtek örök hűséget egymásnak, a vőlegény ekkor 35, az ara 19 esztendő. A házasulandók lakóhelye a Savanyúvíz. További használható adat nem derül ki a bejegyzésből, így a származási helyük, valamint az vőlegény foglalkozása sincs feltüntetve. Ennek alapján az viszont megállapítható, hogy János Nepomuk Károly az elsőszülött gyermek volt. A szülőkkel kapcsolatosan annyi valószínűsíthető, hogy a menyasszony feltételezhetően a környékről származhatott, de Füreden (paloznaki anyakönyv) 1790 és 1795 között Somogyi Terézia néven nem találtam keresztelést. A jelzett időszakban a 12 dunántúli születésű (Baranya, Fejér, Győr, Tolna, Veszprém vármegyék) Somogyi Terézia közül talán az 1793. szeptember 30-án Somlóvásárhelyen megkeresztelt tünik a legesélyesebbnek. Turi András életrajzi regénye (*Rabszolgák ezredese*) szerint Prágay János Debrecenben gyerekeskedett, az elemi iskoláit is itt, a középiskolát Késmárkon végezte el. A gyerekkorával és az iskoláival kapcsolatban hi-

teles forrást eddig nem sikerült fellelni, így a Turi által leírtakat nem lehet megalapozottnak tekinteni. Már csak azért sem, mert a paloznaki anyakönyvben megtalálható két testvérének keresztelési bejegyzése is: Károly nevű öccsét 1815. március 31-én, Aloysia Sarlotta (Charlotta?) húgát pedig 1817. május 27-én tartották a keresztség alá. A két fiatalabb testvérenél is eredetileg a Prager családnév szerepel, amit utólag javítottak „Prágay”-ra. Az apa társadalmi jogállása náluk: „Pleb.”, ami plebejusz, azaz közrendűt jelent. Az apa foglalkozására nézve semmilyen bejegyzés nem szerepel a fiatalabb gyerekeknél. Az anyakönyvi adatok alapján bizonyos, hogy a család huzamosabb ideig, több évig élt a füredi fürdőn. Valamikor azonban elköltöztek innen, mert a paloznaki anyakönyvekben (házassági, születési és halotti) anyakönyvekben – 1895-ig bezárólag – a családdal kapcsolatosan több bejegyzést már nem találtam. Véleményem szerint a család az 1820-as évek elején elköltözhetett fürdőhelyről.

Prágay János – jelenleg közelebről nem ismert helyen folytatott – tanulmányai befejezése után Bécsbe utazott, és rokonai segítségével az udvari kancelláriánál vállalt hivatali állást. Rövid idő után (1829-ben) belépett a császári hadseregbe közvitéztként, a 19. gyalogezrednél teljesített szolgálatot, 1841-ben, 12 évi szolgálat után, tizedesként³ – más forrás szerint őrmesterként⁴ – szerelt le. Nem ismert, mikor változtathatta nevét Prágayra. 1834-ben Bécsben megjelent egy magyar nyelvű munkája, amelyet már Prágay néven jegyzett: „Oktatás a cs. kir. gyalogság eleibe rendeltetett tábori szolgálatokra, kiadott néhai Mayer József cs. kir. vezér major, magyarra fordítottatott. Ajánlva gr. Gyulai Ferenc ezredes kapitánynak, ki ezt tulajdon költségén kiadta.” 1839 elején befejezte egy másik munkáját, egy magyar nyelvtankönyvet és szótárt német anyanyelvűek számára: „Leitfaden in kürzester Zeit ungarisch zu lernen. Hauptsächlich für den Selbstunterricht und den Gebrauch des k. k. Militärs eingerichtet.” (kb.: hogyan tanuljunk gyorsan magyarul.) Ezt leszerelése évében, 1841-ben szintén kiadták Bécsben. A munkát herceg galánthai Esterházy Miklósnak ajánlotta.⁵

1841 és 1848 között nem sokat tudunk róla.⁶ 1847-ben a Magyar Királyi Udvari Kancelláriánál, Bécsben szolgált hites jegyző- és járulnokként.⁷ A császárvárosban ismerkedhetett meg Klapka Györggyel és gróf Batthyány Lajossal, akiknek javaslatára felvették a Demokrata Klub tagjai sorába. 1848 áprilisában az újonnan létrehozott magyar külügyminisztérium járulnoka lett Bécsben. 1849 januárjában Klapka György a már (frissen) honvédfőhad-

naggyá kinevezett Prágayt választotta segédtszjtjének: „**Debrecen, 1849. január 9.** Kossuth Lajos levele a hadügyminisztériumhoz. Klapka György honvédi <sic!> őrnagy, a Honvédelmi Bizottmány által 1849 január 9-én ezredessé, s a miskolci hadsereg vezérévé, melléje pedig Prágay János elnöki úrnok főhadnagyi ranggal segédtszjté, mindkettőjüknek folyó év január 1-től számítandó rang s illetménnyel együtt, kinevezettek; az illető oklevelek innét kiadatván, miről a hadügyminisztérium utólagosan értesítetik. Kinevezés, melynél fogva Klapka György honvédi őrnagy a Honvédelmi Bizottmány által ezennel ezredessé és a miskolci hadsereg vezérévé kinevezetik azon hozzáadással, hogy új rangjába és ezzel járó illetményei élvezetében folyó évi január elsejétől lépend. Kelt Debrecenben Január 9-én '849.’”⁸

Április végéig az I. hadtestnél, majd májusban a hadügyminisztériumban, végül június elejétől a komáromi várórségnél szolgált. Február 5-én századossá, május 13-án őrnaggyá, augusztus 8-án alezredessé léptették elő, ekkor egyúttal a VIII. hadtest vezérkari főnökévé is kinevezték. A váci (április 10.) győztes ütközetben tanúsított magatartásáért megkapta a Magyar Katonai Érdemrend III. osztályú kitüntetését. Szeptember 28-án a katonai és polgári érdemjel II. osztályával tüntették ki az augusztus 3-i komáromi győzelemért. Az erőd kapitulációja után menlevelet kapott, rövid ideig Bécsben tartózkodott, majd még október folyamán több volt komáromi katonatársával együtt a császári hatóságokhoz fordult amerikai útlevélért. Ebben (a kérvényében) leírta, hogy Balatonfüreden született, 37 éves, és hogy korábban őrmester (? – lásd: 4. sz. jegyzet) volt a 19. gyalogezrednél. Hamburgon keresztül az Egyesült Államokba kíván hajózni.

1849–1850-ben, New Yorkban a magyar szabadságharcról írt munkája angol⁹ – összeállításában Fonet Kornél (szintén emigráns magyar honvédtiszt) segített Prágaynak –; és német¹⁰ nyelven könyv formájában is megjelent, állítólag ebből tartotta fenn a kis magyar kolóniát. A kötetet, vagy annak egy változatát valószínűleg francia¹¹ nyelven is kiadták, minden bizonnyal a New Orleansban élő francia ajkú etnikum érdeklődésére alapozva. A könyv első részében a forradalom katonai eseménytörténetét – a saját meglátása szerint –, a második részben 12 vezető (Kossuth, Batthyány, Szemere, Csányi, Perényi László, Görgey, Klapka, Perczel, Damjanich, Aulich, Bem, Dembinszky) portréját írta meg. Ez idő tájt a mintegy hatvan fős New York-i magyar menekült kolónia korábbi tagjai közül Újházi László néhány társával már megalakította Iowában a kérészetletű Új Budát, Prágay János, volt honvéd alezredes, Klapka egykori segédtszjtje pedig a Texasban megalapítani tervezett Kossuthfalva számára próbált jelentkezőket toborozni.

Majd feltehetően az aranyláz hírére több más 48-as magyar honvédhez hasonlóan Kaliforniába indult. Prágay, aki társaival New Orleans érintésével Matamorosból a mexikói területeken át kívánt a nyugati partra eljutni, út-

közben értesülhetett Sonora állam kormányzójának felhívásáról, melyben vérdíjat tűzött ki a Miguel Esteban vezette apacs lázadókra, és 1850 februárjától külföldi gerillák toborzásába kezdett. Ekkor találkozott össze Xantus János¹² is Prágayékkal, amiről Xantus így írt 1851 elején egyik, Magyarországra küldött, és az osztrák titkosrendőrség által elfogott levelében: „... Istennek hála, egészséges vagyok, és tegnap tértem vissza Közép-Amerikában tett utazásomból Londonba. Amerikába egy itteni természetrajzi kereskedelmi cég megbízásából mentem ki, és egyidejűleg több magyar telepítés ügyében jártam el. Mexikóban két hétig voltam, ahol Prágay János ezredessel és Radnich Imre kapitánnyal, hazánk fiaival találkoztam és kellemes napokat töltöttünk együtt. Mindketten a tudott [mexikói] köztársaság szolgálatában állanak, több honvéddel egyetemben, magyar szolgálati rangjukban. Az utóbbi az előtt nevezettnek adjutánsa. Az ezredet éppen abban az időben szervezték meg, és ugyanazon a napon, amikor Mexikót elhagytam, vonultak be Anispe [helyesen Arizpe] Sonora tartományba, az apachok és a sakfox indiánusok ellen. Hondurasban. Mosquitóban és Chagresben is töltöttem néhány napot. Az utóbbi helyen szintén találkoztam hét hazánkfiával, akik éppen útra készültek Kaliforniába. Chagresből Jamaic-ba [értsd: Jamaicába], innen a Haiti-szigetekre vettem az utamat, melynek fővárosában, Porte au Pince-ben szintén több volt honvédtiszttel beszélgettem, akik a fekete felség, Soulongue császár¹³ szolgálatában állanak, és magyar rangjukat megtarthatták. Itt aztán végre a <<Laurence>> hajóra szálltam, amely Southamptonba hozott. ... Az utazás, beszámítva a tengeri utat, oda-vissza 14 hetet vett igénybe. ...”¹⁴ Az Ignacio Pesqueira vezette 100 fős csapat, amely 1850. december 27-én indult Arizpéből, pár nappal később Pozo Hedionónál egy 600 fős indián seregbe ütközött, és vereséget szenvedett. Az expedícióban részt vett magyarokról további információ nincs, így csak feltételezhető, hogy a két hónappal később maga José Maria Carrasco, Sonora állam kormányzója által vezetett büntetőexpedícióban, a 400 főre bővített seregben továbbra is igényt tartottak Prágayék segítségére, akik, legalábbis Xantus szerint, magyar szolgálati rangjuk elismerésével komoly befolyást szerezhettek az egység irányításában.

Prágay amerikai tartózkodásáról Dojcsák Győző is írt „Amerikai magyar történetek” című könyvében: „A kis számú magyarság nemcsak New Yorkban húzott szét, de a Vadnyugaton is, hiszen Prágay János például Texasban egy ellenkolóniát szervezett – hitelre kért különböző nagyságú telkeket a tisztek, honvédek és Kossuth részére, de semmi sem lett belőle. [55. oldal] ... Amikor ez a beszéd¹⁵ elhangzott még ott volt a városban a levert szabadságharc két francia származású menekültje: Henry Ney (Klapka segédtszjtje volt) és Henry Villachamp, akik magyar érdekeket képviselő megnyilatkozásaik miatt kedvező hatással voltak a közvélemény alakulására. Amikor a magyar menekültek közül elsőnek Prágay János ezredes és Fonet

Kornél megérkezett Bostonba (a december 9-én befutott Európa nevű hajóval) – az újságok – például a *Courier* 1849. december 10-én és azt követő napokon, a *Herald* december 11-én és az utána következő napokon írtak róluk és a szabadságharcról. Ez a két megnyerő modorú, kellemes ember már a hajón sikert aratott. Pénzüik nem lévén az angol segítséggel váltott jegyüik a legolcsóbb kabinra szolt, de rögtön elterjedt a hír, hogy kik ők, és az első osztály gazdag utasai kifizették az árkülönbséget, meghívták és a szó szoros értelmében keresztül pezsgőzték velük az Atlanti-óceánt. Útitársaik aztán be is vezették őket a bostoni előkelő társaságba, ahol már meg is alakult a <<Stearns-féle magyar klub>>, amelynek tagjai közé, amelynek tagjai között volt C[harles]. Dana lapkiadó, Emerson, Longfellow és Lowell költők, E. Peabody, és Sedgewick kiadók, Putnam lapkiadó és mások. Valószínűleg az ő rábeszélésükre Prágay és Fonet azonnal neki is láttak a szabadságharc történetének megírásához, amely könyv a Putnam kiadónál 1850. február 28-án megjelent, és hamarosan követte a német nyelvű is. A gyorsan megírt és kiadott könyv elsőként ismertette a szabadságharc kitörésének okait, annak történetét és küzdelmeit, így nagy szolgálatot a magyar ügy népszerűsítésének [87. oldal] Kikötője révén New Orleans amolyan magyar nemzetközi átjáróház is lett. Itt tudta meg az egyik mulatóban Prágay János, hogy Narciso López felkelőket toboroz Kuba felszabadítására. A Spanyolországból <!> menekült tábornok, és a Magyarországról menekült ezredes itt találkozott. Innen indultak el Kubába, amely végzetes lett mindkettejük, illetve több más magyar számára is, akik velük tartottak. (Prágay 1851 augusztusában, a világos fegyverletétel második évfordulóján fejezte be életét.)... [98. oldal] ... Prágay Károly <sic!>, Klapka György hadnagya egy kis csoportot szervezett, hogy részt vegyenek az amerikai–spanyol polgárháborúban Kuba felszabadításért. ...” [102. oldal]¹⁶

1851 augusztusában Prágay és Radnich már New Orleansban voltak, ahol megismerkedett a venezuelai származású kubai forradalmárral, Narciso Lópezzel. Prágay felajánlotta neki szolgálatait, és több volt honvédtiszt társával csatlakozott hozzá. López ekkor újból¹⁷ megkísérelte Kuba „felszabadítását”. 1851. augusztus 3-án indultak el New Orleansból. Hajóra szállva, azt tervezték, hogy Kubába áthajózva, mintegy 400 fős sereggel szálltak partra, de nem sikerült megszerezniük a helyi lakosság támogatását. Az elfogottak vallomásai alapján az expedíciós hadsereg felépítése az alábbiak szerint alakult: a vállalkozás főparancsnoka Narciso López tábornok, a vezérkar főnöke tábornoki beosztásban Prágay János. A vezérkarnak három tisztje volt, mindhárom „magyar”: Radnich Imre százados, akiről ismert, hogy Prágayval jött Komáromból, Sewold és Reckendorf hadnagyok. Az öt adjutáns közül kettő magyar: Schlesinger Lajos őrnagy, szintén Komáromból, s egy Blumenthal nevű ezredes. Az expedíciós hadsereg 5 „ezredre” tagozódott:

1. *Estado primer regimiento* : A, B, C, D, E, F századokkal, összesen 219 fő. A *Compañía B* parancsnoka Duna Jakab.

2. *Primer regimiento de artillería*: A, B, C századokkal, 114 fő. A *Compañía C* parancsnoka Kerr százados (kapitány), föltehetően azonos a komáromi Kern tüzérfőhadnaggal.

3. *Primer regimiento de patriotas cubanos*: Itt csak egy század van, az összlétszám 49 fő.

4. *Primer regimiento de hungaros*: A „magyar” ezred parancsnoka Bontila György őrnagy, a parancsnoki kar tagjai: Pidánk László százados, Csermelyi József, Péteri János, Kerekes Adalbert, Éichler Konrád hadnagyok.

5. *Regimiento alemán*: A tisztek nevei közt: Bíró Pál Mihály. A két utóbbi ezredben 9–9 fő volt csak, s a kubai ezreddel együtt olyan kereteket alkottak, melyeket a partraszállás után csatlakozó kubaiakkal töltöttek volna fel.

Ennek alapján, mely azonban csak a tisztek neveit közli, s az esetleg rangot nem viselőket nem, kb. 18–20 magyarral számolhatunk a partraszálló egységekben. Feltételezhetően azonban ennél többen voltak. Részben azért, mert a rendelkezésre álló adatok bizonytalanok. A témával kapcsolatban nem találni két olyan művet, melynek adatai egyeznének. Van, aki 435 főről írt, s szerinte csak 9–15 kubai lehetett az expedícióban. Más szerző 450 résztvevőről írt, és arról, hogy az általa megtalált kubai források szerint száznál több magyar vett részt az expedícióban. De olyan is akadt, aki 500 fős csapatról írt. Feltételezve, hogy az összes kubait egy „ezredbe” tömörítették, s azt, hogy az amerikaiak Crittenden¹⁸ vezetésével szintén együtt voltak, amiből az következik, hogy az egyetlen ténylegesen reális erőt jelentő „ezred”, az *Estado primer regimiento*, tehát a kb. 220 katona, elsősorban európai emigránsokat, köztük magyarokat is tartalmazott. (Minden bizonnyal magyarokból állt a *compañía B* is, élén Duna Jakab hadnaggal.) Felvetődik továbbá, hogy az Egyesült Államokba indult kb. 60 komáromi emigráns nagy része – hiszen Újházi csak tizedmagával ment tovább New Yorkból, hogy megalapítsa New Budát – nem Prágayval tartott-e? Feltételezve természetesen azt is, hogy a komáromi emigránsok között lehettek nem magyar (elsősorban német) katonák is, akik Komáromban harcoltak Klapka seregében. Mindenesetre annyi bizonyos: a magyar 48-as emigránsok szerepe az 1851-es partraszálló expedícióban jelentős volt.

Azon túl, hogy a várttal ellentétben a helyi lakosság nem állt melléjük, a többszörös spanyol (van, aki 25 ezer fős spanyol seregről írt, de véleményem szerint ez túlzás) túlerővel szemben tehetetlennek bizonyultak. Az augusztus 12-én¹⁹ reggel, Bahia Honda-nál partraszállókat, akik ráadásul két részre oszlottak, a kubai spanyol hadsereg két csatában szétverte. Az őket szállító Pampero gőzös rögtön visszafordult a partraszállás után, valószínűleg azzal a céllal, hogy fűtőanyagot vételezzen, továbbá, hogy egy másik egységet is Kubába hozzon. (Ezért nem is tudtak Lópezék hajón elmenekülni.) A forrásokból rekonstruálni lehet a las

posasi csata részleteit. Egy elfogott észak-amerikai partraszálló a spanyol hatóságok előtt tett vallomásában a következőt mondta: „A López parancsnoksága alatt maradt rész [Crittenden vezette a másik csoportot] Las Posas [Pozas] felé menetelt anélkül, hogy az úton bárkivel is találkozott volna. A vidék népe elmenekült közeledtükre, és hogy amikor megérkeztek²⁰ Las Posashoz, teljesen elhagyott helyet találtak, és képtelenek voltak rábírní a lakosokat, hogy visszatérjenek házaikba. A következő napon a királynő csapatai megtámadták őket, ezért később visszavonultak, átadva azoknak a térség birtoklását. Ebben az akcióban elvesztették Prágay tábormokot és egy ezredest,²¹ akinek a nevét elfelejtette.” Manuel Ena tábormok, a spanyol csapatok parancsnoka a las pozasi csatában, a következőképp számolt be az ütközetről: „Az erők egy részével az említett század támogatására siettem, mivel a kalózokat közvetlenül fedezték az utcára nyíló házak, ahonnan szintén tüzeltek, s mivel barrikádokat állítottak fel az utcák végén. Halálos tűzzel fogadtak bennünket, melyben elvesztettük a Leon-ezred parancsnokhelyettesét, señor Nadalt. A csapatok első fele kifejezhetetlen szilárdsággal szuronyrohamra indult, s mindenkit holtan hagyott maga mögött, aki volt olyan merész és az első házbán foglalt állást. Ezek közt volt a magyar Prágay tábormok is ...”²²

Eszerint Prágay a csataterén halt meg, és a menekülő csoportokat elfogva, a kb. 160 fős fogolycsoportba 12 magyar került. Ezek közül hármat (lásd: 24-es jegyzet) a havannai Cabana erődben Crittendenekkel egyetemben, a spanyol rangidős tiszt parancsára, kivégeztek. Az életben hagyott kilenc magyart a spanyolok a ceutai bányákba [az Észak-Afrikában, Spanyol-Marokkóban található Ceutáról van szó] deportálták. Innen az egyikük (Schlesinger Lajos) hamar megszökött, de 1852-ben a többiek is elengedték. López is elfogták és kegyetlen kínzások után kivégezték. Más forrás szerint Prágay súlyosan megsebesült mindkét lábán, fogságba esett, és látva a spanyolok megtorlását, inkább önkézzel vetett véget életének, az ereit felvágva. Ismét más forrás szerint agyonlőtte magát.

Prágay kubai szerepeléséről magyar nyelven Turi András mellett tudomásom szerint talán Ács Tivadar²³ írt a legrészletesebben. Bár nem összefüggően meséli el, hanem időben ide-oda ugrálva. Véleményem szerint a magyar szerzők közül talán az ő leírása állhat legközelebb a valósághoz, inkább, mint Turié, annak ellenére, hogy Ács a szövegben helyenként önmagának mond ellent. Ács szerint „Narciso Lópeznek 1851. augusztus elején sikerült új hajót bérelni, a <<Pampero>>-t. Ez a vállalkozás sem maradt titokban. A spanyol konzul kéri a New Orleans-i hatóságokat a hajó lefoglalására. Vasárnap van, nem lehet tenni semmit. Éjjel felszedik a horgonyt és a <<Pampero>> elindul Kuba felszabadítására. Kétszázötven puskájuk van, muníciójuk alig, szeniük csak fordulóra elég. ... A <<Pampero>> augusztus 11-én éjjel ér partra Havannától harminc mérföldnyire lévő mély benyúlású Bahia Hondánál. Elsőnek Prágay János

<<ezredestábormok>> lép a kubai partra, utána Narciso López, aki térdre hull katonái előtt és megcsókolja a földet. Kiszállás után <<Pampero>> ellengőzt ad és máris indul vissza New Orleansba. Hátrálásról, menekvésről szó se essék. A kis csapat az éj leple alatt elindul Las Pozas irányába. Egy rejtkehelyen négy nyerges ló várta a főtiszteket. Lóra ültek és ballagtak tovább. Las Pozasnál már a spanyol sorkatonaság gyűrűjében vannak. Aki nem gyáva, utánam! – rohamra vezényelt Prágay. De az amerikaiak és a spanyolok nem jártak Branyiszkónál és a Piskihídnál, meg sem mozdultak. Mindössze nyolc magyar követi. Prágayt golyó éri, lefordul lováról. Honfúársai bevonszolják az út mentén lévő házba. Orvos nem jött a <<Pampero>>-val, a sebesült Prágay sorsa megpecsétlődik. Sebe gennyedni kezd. Belázasodik. Így vergődik egész nap. Augusztus 13-a van, a világosi fegyverletétel második évfordulója. Prágay fejéhez illeszti revolvere csövét. Kattan és nincs dörrenés. Kicsavarják kezéből a fegyvert. Már hallja a győztes spanyolok vad ordítóását, seblázában ez az üvöltés még felfokozódik és Prágay János kubai ezredes-tábormok fölhasogatja ereit. Vértócsában akadtak rá. Narciso López 1851. szeptember 1-jén a havannai Cabana-erőd [Cabana] most babérral körülövezett sáncán garottal²⁴ fojtották meg. Itt végezték ki a spanyolok Üreghy és Vecsey magyar honvédkapitányokat, akik Prágay szavára részt kértek a kubai nép felszabadításában. A többieket a spanyolok láncra fűzve az észak-afrikai Ceuta higanybányáiba hurcolták. Történetüket Schlesinger Lajos írta meg, aki onnan megszökött. ... A kapituláció²⁵ után Prágay Amerika felé vette útját. New Yorkba érkezvén, az első, amihez látott egy kis magyar munkának kiadása volt, mely Magyarországot és az imént lefolyt függetlenségi harcát ismerteti azon célból, hogy hazánkért akkoriban rajongó yankeek figyelmét személyére irányozza. És ez sikerült is neki. Rövid időn belül számos jóbarátot szerzett és ezek csakhamar bemutatták őt López tábormoknak, a kubai elégedetlenek vezérének. López épp akkor készült második²⁶ kubai expedíciójára. Az észak-amerikaiak pénzzel és fegyverrel segítették őt vállalkozásában. Arról volt szó, hogy Kubát a spanyol iga alól felszabadítsák, tehát a népszabadság ügyét szolgálta, aki hozzájárult ez ügy előbbre viteléhez. Kell-e mondanunk, hogy Prágay pillanatig sem habozott elhatározásával. López kísérijével ajánlkozott s a tábormok vezérkari főnökévé nevezte ki őt. A kis felszabadító csapat, amelyhez Prágayval egyetemben még több magyar is csatlakozott, hajóra szállt, és a sziget egy őrizetlenül hagyott pontján szerencsésen partra is lépett. De nem kísérte tovább López jó szerencséje, mely húsz esztendővel utóbb Garibaldit oly fényes sikerrel segítette. A lakosság, még a színes is, teljesen nyugodt maradt. Csak kevesen követték zászlóit és így a spanyol helyőrségnek egy-két véres ütközet után sikerült a bátor kis csapatot tönkretenni. López elfogatván, kegyetlen halállal múlt ki. Prágay, akire ugyanez a sors várt, sebesülten fekvén a csataterén, pisztolyló-

véssel vetett véget életének. Hősként esett el a daliás haláltánc mezején, s utolsó lejtése volt a legszebb egész életében. ... Prágay New Yorkba való érkezése után a város közelében egy kis birtokot bérelt és Fornét Kornél társágában hozzáfogott munkája megírásához, mely 1850-ben a Putnam-cégnél jelent meg 'The Hungarian Revolution' címmel. Továbbiakban az volt a célja, hogy az akkor annektált Texasban egy magyar telep alakuljon, mert nem akarta átengedni a dicsőséget a 'New Buda'-iaknak. Ujházy Klára leveleiből kitűnt, hogy a texasi magyar falut már eleve <<Kossuthfalvá>>-nak keresztelte el. López meghívása azonban új útra térítette érdeklődését. A magyarok toborzása a kubai expedíció részére New Orleansban kezdődött, mikor Ujházy földkereső csoportjával odaérkezett. Akkor ott öten jelentkeztek. Schlesingert, Prágay ajánlatára, aki őt Komáromból ismerte, López ezredessé nevezte ki és a legbizalmasabb feladatokat bízta rá. Udvardy Pál komáromi kapitány, aki később sok amerikai kaland után Ausztriába került, mesélte el László Károlynak, Kossuth naplóíró titkárának, hogy havi 24 dollár zsoldot kaptak Lópezről. ...²⁷

A López-expedíció megítélése eltérő. Egyesek, mint például Vecseklőy József is, az USA expanziós törekvések burkolt kísérletének tekintik, a kubai sziget megszerzésére a spanyoloktól, ami aztán majd 50 évvel később sikerrel is járt. Az amerikai kormány már 1848-ban 100 000 000 (száz millió!) dollárt ajánlott fel Kubáért, amit a spanyolok elutasítottak, és „inkább látnák a szigetet elsüllyedni, semmint amerikai kézben”. A vakmerő López-expedíció(k), főleg az 1851-es mellett, különösen a déli, rabszolgatartó államokban rendkívül erős rokonszenv nyilvánult meg. Ennek spanyolországi visszhangját Webster külügyminiszternek diplomáciai úton kellett lecsendesítenie. Még 1851-ben újabb amerikai vételi ajánlat történt, erre a spanyolok kijelentették, hogy Kubáról lemondani olyan lenne, mintha lemondának a nemzeti önbecsülésükről. Anglia és Franciaország fel is szólította az Egyesült Államokat, hogy közösen (hárman) garantálják Kuba birtoklását a spanyolok számára. Az USA kormánya 1852-ben diplomatikusan kitért a kötelezettség vállalása elől, mondván: „... bizonyos körülmények között a sziget birtoklása az Egyesült Államok biztonsága szempontjából nélkülözhetetlen lehet”.

Más szerzők szerint a kaland célja kizárólag az elnyomott kubaiak felszabadítása volt a spanyol gyarmati uralom alól.

Abban valamennyi szerző egyetért(ett), hogy Prágay és társai nem az anyagi haszonszerzés miatt – bár az 1851-es kísérlet önkéntes résztvevőinek állítólag fejenként 2 000 és 4 000 dollár közötti javadalmazást ígértek –, hanem politikai meggyőződésből csatlakoztak.

A katasztrófába torkolló 1851-es López-expedícióra (illetve egész pontosan: a „Pampero-gőzös expedícióra”) Havannában, az erőd előtt egy kőobeliszk emlékeztet.

A Tolnai Világlapja 1932. évi november 13-i számában Kun Andor az alábbi írta Prágayval kapcsolatban: „Feleký Károly, az amerikai magyarság nemrégén elhunyt kitűnő adatgyűjtője írta meg, hogy a havannai Cabanna erdőben<sic!> [helyesen: Cabana erőd] bronztábla örökítette meg az 1851-iki kivégzett forradalmi hősök emlékét, de erre a bronztáblára nem vésték fel Prágay Jánosnak és magyar mártírtársainak nevét. Cuba szabadsághősei voltak, életüket áldozták az idegen náció ügyéért és az utókor még arra sem méltatta őket, hogy a nevüket rávéssze a halhatatlanságot hirdető emléktáblára.”²⁸

A magyar hősök emlékét Kubában nem felejtették el. A kubai magyar emigráció mindenestre kegyelettel őrizte Prágay emlékét, egy Kubai Magyar Prágay János Alapítvány (emlegetették úgy is, hogy Prágay Alap Emlékbizottság) jött létre, melyben a magyar–kubai történeti kapcsolatok ápolását, emlékek felkutatását, stb. végezték), s 1944 márciusában a kubai kormánynak átadták a Prágay emlék-festményt.²⁹

1944-ben Havannában a Kubai Magyar Prágay János Alapítvány jelentette meg spanyol nyelven az alábbi kötetet: „El Fondo Cubano-Hungaro János Prágay: a la memoria del General Narciso López, Juan Prágay, Gotay, Crittenden y demás bravos héroes ... ”, magyarul kb.: Narciso López tábornok, Prágay János, Gotay, Crittenden, és más bátor hősök emlékére ...³⁰

Prágay János kubai emlékére vonatkozóan egymásnak ellenmondó – és alaposan felnagyított, eltúlzott – információk is napvilágot láttak. A Csehszlovákiában megjelent, a Csehszlovákiai Magyarok Társadalmi és Kulturális Szövetsége által kiadott „A hét” című magyar nyelvű hetilap 1970. évi november 1-jei, 44. számában, a 17. oldalon egy „régí” de pontosabban meg nem határozott cikkből idéz „Magyar honvédelmek Kuba szigetén” címen, és ebben az alábbi olvasható: „Még a kubai magyarok is alig ismerik a Havannától 50 kilométernyire fekvő Artemisa városkát. Szürke, unalmas, istenhátamögötti fészkek. Történelmi érdekességet csupán az a zöldesszürke homokköobeliszk kölcsönöz neki, amely a piactéren áll. Ezt az igénytelen külsejű emlékoszlopot a független Cuba emelte 320 magyar negyvennyolcas honvédnek, akik nem tették le a fegyvert Világosnál, hanem áthozták az Újvilágba s itt felajánlották a szabadságáért harcoló Cubának. Mint az emlékoszlop bizonyítja, becsülettel megállták a helyüket, s azt a fegyvert, amelyet Világosnál sem adták ki kezükből, itt sem tették le. Az obeliszk egyik oldalán a következő felírást találjuk:

<<En este lugar sagrado, sacrificio su vida en compania de 320 soldados hungaros el colonel Alejandro Pragy!>>

Magyarul:

<<E szent helyen küzdött és áldozta fel életét Prágay Sándor<sic!> ezredes 320 magyar honvéd katonával Cuba szabadságáért! >>

Az oszlop túlsó oldalán a kis magyar csoport heroikus küzdelme és szomorú vége olvasható:

Prágay Sándor magyar honvédezredes 320 magyar honvédkatonával hosszú hányattatás után 1852-ben ért Cubába. Azonnal csatlakoztak a felkelőkhöz, akik Cuba szabadságáért harcoltak spanyol elnyomók ellen. Prágay maroknyi csapatával Artemisában egy hevenyészett erődben védte magát a nagy túlerő ellen. A spanyol csapatok parancsnoka, tudva, hogy idegenek védik az erődöt, megadásra szólította fel őket: – Otthon sem adtam meg magamat, Itt sem fogom megtenni – volt Prágay válasza. A spanyolok megtámadtak és ötnapi véres küzdelem után elfoglalták a várat. Prágay<sic!> és 313 társa elesett. Az elfogott hét honvédet a spanyol főhadiszállásra vitték, további sorsukról mit sem tudnak. Ennyit örökít meg hőseinkről a magyar honvédvirtusnak e távoli emlékoszlopa.”

A kérdéses cikk a Pesti Hírlap 1941. február 16-i, vasárnapi számában jelent meg, a 3. oldalon. A címe: „Egy magyar szabadsághős Kuba szigetén”, szerzője: (–mán.). Az ebben leírtak nagyjából megegyeznek az 1970-es interpretációval, az alábbi eltérésektől eltekintve: 1.) Az obeliszket „A kubai kormány emelte a háromszázhusz magyar 48-as honvédeknek, akik nem tettek le a fegyvert Világosnál, hanem átvitték az Újvilágba. Megkeresték azt, a nemzetet, amely szabadságáért küzdött akkoriban, s felajánlották kardjukat a kétségbeesett erőfeszítéssel harcoló Kubának.” 2.) a spanyol nyelvű felirat magyar fordításában az 1941-es cikkben nem szerepel „Cuba szabadságáért”. 3.) „Prágay maroknyi csapatával Artemisában egy sajátmaguk által hevenyészett erődben védte magát a nagy túlerő ellen.” 4.) „Ennyit örökít meg a hősekről az artemisai emlékoszlop.” A Pesti Hírlap 1941-es írása a Havannában megjelentetett Kubai Magyar Újságban – 1927-től jelent meg – három hónappal korábban (1940. november?) szereplő cikk nyomán született, amelyet így interpretált: „... kubai honfitársaink emlékünnepséget készítenek elő egy általunk alig ismert magyar szabadsághős: Prágay Sándor negyvennyolcas honvédezredes emlékezetére.”, majd következik a már fentebb olvasható szöveg. Valószínűleg az egész szöveget is a kubai magyar nyelvű újságból vehették át 1941-ben.

Az írás, amellyel, hogy több – szerintem alapvető – tévedést is tartalmaz, az iskolapéldája annak, hogy az újságírói fantázia mire képes. A kérdéses emlékműről nem áll rendelkezésre fotó, így az idézett felirat hitelességét nem lehet ellenőrizni. Persze elképzelhető, hogy tényleg ez áll rajta, de ebben az esetben a történetek az emlékjelet állítók tudatában az idő múlásával jó alapos átalakuláson mentek át.

Turi András Prágayról szóló életrajzi regényének utószavában a következőket írta: „Havannában emlékoszlop hirdeti a nemzeti hősök dicsőségét. A márványba vésett névsorban ott található az 1851-es felkelés részvevőinek neve is. Közöttük ez a név: Colonel János Prágay. Berzenczey László, a szabadságharc alatt Kossuth erdélyi kormánybiztosa megírta: amikor Kubában jártakor³¹

megkereste Prágay sírját, a csapata élén arra lovagló Ibanez ezredes – megtudva, hogy magyar emigráns áll a sírnál – tiszteletadást vezényelt az egykori szabadsághős fejfája előtt. Lehet, hogy ez az Ibanez ezredes ugyanaz³² volt, aki Prágayval egykor ellenfélként állott szemben? Ma már nehéz lenne megállapítani. Prágay János nevét, tettenek és hősi halálának történetét jól ismerik a szigetországban. Az iskolai történelemkönyvekben is szerepel a távoli föld szülőtte, aki életét adta a sziget népének igaz ügyéért.” Tekintve, hogy a könyv az ifjúság számára íródott, így nem feltétlenül helytálló minden, ami benne található, ezért véleményem szerint bizonyos fenntartással kezelendők az adatai. Például Turi a regény elején debreceni szülőháza írást ír, de ez értelmezhető szülői háznak, azaz a szülei házának is. Továbbá Turi arról ír, hogy Prágayék elfoglalták előbb a havannai Cabana erődöt, ezután több győzelmet arattak, majd Varras erődítményébe vonultak vissza. Végül, a spanyolok több mint két hónapos ostroma után, amikor nem tudták tovább tartani a spanyolok ellen, inkább annak romjai alá temetkeztek. A magam részéről egy fiktív – nem hiteles dokumentumokon alapuló – életrajznak tudom a művet tekinteni.

1954 nyarán a Magyar Rádió Petőfi adója több alkalommal is leadta Láng Dezső³³ 15–20 perces előadását, „Prágay János, a kubai szabadság magyar hőse” címmel.

1980-ban a Magyar Televízió 75 perces tv-játékot készített Hajdufy Miklós rendezésében, Sándor Iván: „A párba” című drámájából. A történet 1851-ben játszódik Kubában, a López-expedíció egyik elképzelt epizódját dolgozta fel, és úgy is lehet tekinteni, hogy egyfajta emléket állított Prágay Jánosnak. A filmet március 2-án vasárnap este 8 órakor tűzte műsorára a televízió [ekkoriban még csak egy csatornán sugároztak]. A szereplőket Kozák András, Hegedűs D. Géza, Koltai Róbert, Szabó Sándor, Darvas Iván, Vörös Eszter és mások személyesítették meg.

1983. március 15-én Komáromban, az igmándi erőd déli oldalában, az erőd úgynevezett „ellenlejtőjén” 48-as emlékparkot avattak. A parkban tíz kopjafát állítottak fel. Az elsőt ez olvasható: „Dicsőség a komáromi vár védőinek, az 1848–49-es csaták neves és névtelen hőseinek.” Körülötte félkaréjban kilenc kopjafa sorakozik, amelyekre egy-egy, Komárom védelmében szerepet játszó honvédtiszt – Damjanich János, Guyon Richárd, Klapka György, Lenkey János, Mack József, May János, Prágay János, Török Ignác, és Újházi László kormánybiztos nevét vészték. A kopjafákat a Vértesi Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság támogatásával a szőnyi Csokonai Művelődési Központ fafaragó szakköre készítette Cs. Kiss Ernő népművész irányításával. Később a komáromi erőd 1849. április 26-i felmentésében fontos szerepet játszó, majd a július 2-i II. komáromi ütközetben, Ószónynél súlyos fejsébet kapott Görgey Artúr tiszteletére is felállítottak egy kopjafát.

Talán egyszer Balatonfüreden is állítanak emlékjelet a távolba szakadt szülőttének, Prágay Jánosnak.

Jegyzetek:

- 1 Ebben az időben kezdte el szárnyait bontogatni Spanyolország – egykor hatalmas – amerikai gyarmatbirodalma egyik utolsó darabjának, Kuba szigetének függetlenségi mozgalma. A mozgalmat vezető kreol arisztokrácia azonban az 1848-as európai forradalmak eszméit általában elutasította, politikai függetlenségre való törekvésük ugyanis nem fért össze a fennálló gazdasági és társadalmi rend – benne a rab-szolgaság intézményével – megváltoztatásának gondolatával. A sziget iránt érdeklődni kezdett az Amerikai Egyesült Államok is, amely 1848-ig abban volt érdekelt, hogy más hatalmakat – elsősorban az angolt – távol tartsa a szigettől, így megfelelt neki, ha az spanyol kézben marad. Az 1850-es évektől az USA kormánya „hivatalosan” ugyan „iltotta” az elsősorban 1848 és 1861 között Kubába, Mexikóba és Közép-Amerikába indított „vállalkozásokat”, melyek a helyi forradalmi vagy függetlenségi erőket, illetve az észak-amerikai annexió igényeit voltak hivatottak támogatni, de hallgatólagosan eltűrte, és időnként pénzzel és fegyverrel támogatta is. Az ilyen expedíciókhoz toborzott legénységben sokan voltak olyanok, akik valamilyen politikai meggyőződésből álltak be, mint az Prágayék esetében is elmondható, akik pontatlan információik miatt a kubaiak ügyét azonosnak érezték a sajátjukéval. De legtöbbször mégis kalandvágyból és pusztán pénzkereseti célból csatlakoztak ezekhez a vállalkozásokhoz.
- 2 Ferderber Máté budai polgár, „csokoládés”, az 1793-ban a mai Blaha Lujza utcában – a mai Kedves cukrászdával szembeni – megszerzett (10. számú) telken 1794 nyarára felépíttette a házat. Ferderber 1794-ben kávémérési és biliárdjáték tartási jogért is folyamodott. A helytartótanács 1794. augusztus 23-án a szentmártoni prefektusnak küldött levelében leszögezte, hogy Ferderbernek a kávémérési jogot nem a házához, hanem a személyéhez kötötten engedélyezi, ebből következően ezt a jogot nem adhatja tovább. A füredi fürdőhöz fűzött elképzelései valószínűleg nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, mert 1814-ben az épületet Ferderber eladta Petrovits füredi fürdőorvosnak. Petrovits az állítólagos német nyelvű adásvételi szerződés szerint a kamara által adott kávémérési joggal, és a Prager [vagy Prager] Károly bérlő által használt kávéházi felszereléssel együtt vásárolta meg Ferderber házat. A felszereléshez 7 db fali gertyatartó, 5 keményfa asztal, egy biliárd, 5 db karambol- és 16 db pyramidgolyó, 6 db dákó, 2 ágy, 2 nagy tükör, egy kandalló, 1 kávéspult és egy stelázi tartozott. Mivel helytartótanács leirata szerint Ferderbernek nem lett volna szabad a kávémérési jogot más számára átadnia, elképzelhető, hogy Prager Károly Leopold tulajdonképpen „feketén” üzemeltetett kávéházat. Az ügynek a tihanyi apát 1815-ben vetett véget azzal, hogy élve az elővételi jogával Petrovitstól megvette a házat. Ennek a helyén 1816 és 1817 folyamán az alsó udvaron nyolc szobával, és nagy ebédlővel, és a felső udvaron hét szobával felépíttette az izraelita vendéglőket, vagy másképpen a zsidó traktérházakat. Az építkezés közel 12 ezer forintba került, az összeg természetesen nem mai Ft-ban értendő. (Az épületek ma már nem láthatók, a helyükön később a Nagyvendéglő nyugati toldalék épülete készült el.) Ez – a tulajdonosváltás és az építkezés – valószínűleg a magyarázattal arra is, hogy a Prager / Prágay család miért költözött el a fürdőhelyről. A kávéházzal kapcsolatos további információkat részletesen lásd: Lichtneckert András: A színház és a színjátszás ügye a füredi gyógyfürdőn 1831 előtt. = Füredi História. 2013/4. sz., 5 – 6. p.; illetve Lichtneckert
- András: A balatonfüredi savanyúvízi gyógyfürdő története az alapításról az államosításig 1702 – 1949. Balatonfüred, 2013. 63. és 319. p.
- 3 Prágay 19. gyalogezredbeli szolgálata a Bécsi Hadilevéltárban őrzött személyi lapja (Grundbuch Blatt) alapján az alábbi volt: 1829-től közvitész, 1831-től örvezető, 1832-től tizedes, 1833-ban – ismeretlen okból – lefokozták közlegénnyé, 1834-től ismét tizedes, 1841-ben leszerelt. (Kriegsarchiv Wien: Grundbücher 19. Linien Infanterie Regiment 1841 – 1850. 3. Abgang Classe Heft 1, Seite 103. = Bécsi Hadilevéltár: a 19. sorjalogezred anyakönyve 1841 – 1850. 3. Leszerelték kötet, 1. füzet, 103. oldal [Dr. Bona Gábor szíves jóvoltából.]
- 4 Útlevel-kérelmének forrása [Komárom kapitulációjakor]: Haus- Hof- und Staatsarchiv, Wien: Staatskanzlei, Provinz Ungarn Fasc. 1. No. 93. = Bécs, Házi- Udvari- és Állami Levéltár, Államkancellária, Magyar Tartomány: 1. 93 csomó
- 5 Az 1834-ben és 1841-ben megjelent munkák – Szinyei József: Magyar írók élete és munkái XI. kötet, 107 – 108. hasáb.
- 6 Egyes, meg nem erősített források szerint jelentkezett a bécsi katonai akadémiára, ahol erődítést tanult, és tüzérségi képzésben részesült, végül 1845-ben kitűnő eredménnyel végzett, ezért mérnökkari századosnak léptették elő. Eszerint 1848-ban Bécsújhelyen állomásozott alakulatával, és innen csatlakozott az alakuló honvédsereghez. Turi András is mint mérnökkari tisztrol ír róla, aki százada egy részével átállt magyar oldalra. Viszont ezt a verziót maga Prágay cáfolja meg 1849 októberében a kancelláriához benyújtott folyamodványában (lásd: 4. sz. jegyzet). – Valószínűleg Prágayt összetévesztették Czetz Jánossal, aki valóban évfolyamelsőként végezte el a bécsújhelyi Theresianum katonai akadémiát, majd 1848-ban csatlakozott a honvédsereghez, 1849 után ő is emigrált, végül Argentínában telepedett le. Megjegyzem még, hogy a Prágay-féle „átállásos” változat feltűnő hasonlóságot mutat a Kőszívű ember fiaiban olvasható „Baradlay-század”, valamint a Galíciából hazaszökött 6. (Württemberg) huszárezredbeli „Lenkey század” történetével, így hitellessége erősen kétségbe vonható. Továbbá több szerző, Prágayról, mint huszár ezredestől írt – tévesen. Véleményem szerint Prágaynak az irodalomban olvasható hadmérnöki pályafutása teljes egészében tévedés. Dr. Bona Gábor is ezen a nézeten van.
- 7 Járulnok: alacsonyabb rangú tisztviselő a kormány- és törvényhatóságoknál, a gyakorlati évek letöltése után a „rendes” hivatalnokok segéde lett. Forrás: Magyarország Tiszti Névtára, 1847., 99. oldal.
- 8 Fogalmazvány: MOL H 2 OHB 1849:157., közli KLÖM XIV. 72-73. o. = Magyar Nemzeti Levéltár: Magyar Országos Levéltára: Országos Honvédelmi Bizottmány iratai: Kossuth Lajos összes munkái XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. Sajtó alá rendezte: Barta István. Budapest, 1955. Eredeti tisztázat: MOL R 295 = Magyar Nemzeti Levéltár: Magyar Országos Levéltára: Klapka György iratai: 1. csomó 2. tétel (Prágay János kézírása) – Dr. Bona Gábor szerint Prágayt a magyar hadügyminisztérium elnöki osztályának hivatalnokaként nevezték ki 1849 januárjában Klapka mellé. (Lásd: Kossuth Lajos összes munkái XIV. kötet 72. oldal.) – Prágay szerepét az 1848/489-es szabadságharcban Bona Gábor részletesen leírja könyvében.
- 9 Johann Pragay: „The Hungarian Revolution. Outlines of the prominent circumstances attending the Hungarian struggle

- for freedom: together with brief biographical sketches of the leading statesmen and generals who took part in it*. New York: George P. Putnam, 1850. 177 p. Az angol nyelvű kiadás reprintje 2013-ban Londonban jelent meg a „*Forgotten Books / Classic Reprint Series*” részeként, ekkor már a címlapon a szerző már mint „*János Prágay*” szerepelt.
- 10 Johann Pragay: „*Der Krieg in Ungarn. Nebst einer getreuen Biographie der daran theilgenommenen* hervorragenden Staatsmänner und Generäle*”. New York, 1850. Verlag von J. Helmich, Buchhändler, 191 William Str. An Abridged German Edition was simultaneously published by J. Helmich. Ez a kiadás az Amerikában élő németek számára készült. *[valószínűleg inkább: teilgenommenen – feltehetően a nyomda szedője hibázhatott]
- 11 Johann Pragay: „*Au nom de la nation Hongroise. Fevrier 28, 1850.*” = Kb.: A magyar nemzet nevében. [New York] : Angell & Engel, printers, Tribune Buildings, New-York., [1850] Forrás: „*WorldCat*”: <https://www.worldcat.org/title/au-nom-de-la-nation-hongroise-fev-rier-28-1850/oclc/437827759,&referer=briefresults> – Sajnos a terjedelmére (oldalszám) vonatkozóan nem sikerült adatot fellelnem, így csak a megjelenés dátumának feltűnő egybeesése alapján merem felételezni, hogy az előző két kiadványhoz kapcsolódhat. Kossuth Lajosnak hasonló címen: „*Au nom de la nation Hongroise. Aux soldats cantonnés em Italie.*” szintén megjelent egy írása, de csak 1853. február 12-én, a *Journal de Loiret* 19. számának 2. oldalán – tehát 3 évvel később.
- 12 Xantus [Xántus] János (1825–1891) 1850-ben és 1851-ben tett közép-amerikai és karibi körútjáról van szó, aminek során – állítása szerint – több magyar telepítés ügyben eljár.
- 13 Faustin Soulouque tábornok, 1847-ben lett Haiti elnöke. Két évvel később, 1849-ben I. Fausztin néven császárrá kiáltotta ki magát. Valószínűleg Xantus néhány ilyen magyar emigráns honvédtiszttel találkozott Haitin, akik elszegődtek a diktátor szolgálatába.
- 14 A levél teljes terjedelmében olvasható a „Magyarok idegenben” c. kötetben, 61–64. p. [Az Ács Tivadar által megadott – a levélre vonatkozóan – forráshivatkozás a következő: Bécsi állami levéltár: 1849–51. évi iratok, 6361. sz.]. – Dr. Bona Gábor a Xantus által is említett többi a '48-as magyar honvédtisztek közül Fonet Kornél őrnagy, Radnich Imre százados, Schlesinger Lajos hadnagy és Bontilla György főhadnagy rövid életrajzi adatait szerepelteti a szabadságharc tisztjeiről írott trilógiájában [Főhadnagyk; Századosok; Tábornokok és törzstisztek].
- 15 Daniel Webster (1872–1852) USA szenátor, külügyminiszter (1841–1843 és 1850–1852). 1849. november 7-én Bostonban tartott beszédében határozottan kiállt a magyar forradalom és szabadságharc ügye mellett. Később, mint külügyminiszternek, neki kellett megoldania az 1851-es López-expedíció (egész pontosan: főleg az Amerikai Egyesült Államok állampolgárainak részvétele, és az akció USA-beli visszhangja) miatt keletkezett diplomáciai feszültséget Spanyolországgal.
- 16 Dojcsák Győző: *Amerikai magyar történetek*. Budapest. 1985.
- 17 López már korábban is: 1848-ban, 1849-ben és 1850-ben is próbálkozott eredménytelenül. Ezek egy részét az amerikai kormányzat hiúsította meg. Közvetlenül a mexikói háború után az Államoknak nem hiányzott egy újabb konfliktus. López ellen bírósági eljárást indították, de (manapság úgy mondanák, hogy bizonyíthatóság hiányában) rövid idő múlva megszüntették, és szabadon engedték.
- 18 William Logan Crittenden 1823-ban született Kentucky államban. 1839-től 6 évig tanult a West Point katonai tisztképzőben. 1845-ben hadnagyi kinevezést kapott, részt vett az 1846–1848 közötti Texas megszerzésért, Mexikó ellen vívott háborúban. 1849-ben lemondott tiszti rangjáról és kilépett az Egyesült Államok hadseregéből. Valószínűleg ekkor csatlakozott Lópezhez.
- 19 Az eredeti terv szerint a sziget középső részén szálltak volna partra, és a hegyekbe vonulva szerettek volna gerillaháborút indítani, aminek során elképzeléseik szerint a lakosság soraiból toboroztak volna további erőket. (Castroék jó 100 évvel később már sikeresebben alkalmazták ezt a módszert) Azonban 10-én még csak – Floridától délnyugatra, félúton Kuba felé – Key West-nél jártak, amikor Irwing, a hajó amerikai kapitánya, arról tájékoztatta Lópezet, hogy a hajó szénkészlete vészesen fogy, ezért López az azonnali partraszállás mellett döntött. Ekkor előbb Kuba nyugati végénél levő Vuelta Abajo-hoz indultak, végül az ettől kissé keletre fekvő Bahia Hondánál szálltak partra.
- 20 A spanyol jegyzőkönyvvezető végig többes szám harmadik személyben írt róluk.
- 21 Az ezredes minden bizonnyal Blumenthal volt.
- 22 Anderle Ádám: A 48-as magyar emigráció és Narciso López 1851-es kubai expedíciója. = *Századok*. 1973. 3. sz., 694. p.
- 23 Ács Tivadar (1901–1974) újságíró, művelődéstörténész. Újságíróként pl.: a *Kispesti Híradó*, *Az Est*, *Magyar Hírlap* munkatársa lett. 1930-ban kivándorolt Argentínába. Szerkesztője volt a Buenos Airesben megjelent *Magyar Szó* című lapnak, dél-amerikai indián népmeséket gyűjtött és itt kezdte el az amerikai magyarság történetére vonatkozó kutatásait. 1936-ban hazatért. 1948-ban elbocsátották állásából. Ettől kezdve csak kutatásaival, az emigráns magyarság kultúr- és művelődéstörténetével, különösen a Kossuth-emigráció történetével foglalkozott.
- 24 Garotte: fojtóprés vagy nyakpánt – kivégzési eszköz volt Spanyolországban még a XX. században is, de alkalmazták Amerika azon részein is, ahol spanyol gyarmatok voltak. Legegyszerűbb változata egy faoszlopból állt, ezen lyukat vágtak, és átvezették rajta a kötelet. Az elítélt nyakára helyezték a hurkot, melyet az oszlop másik oldalán elhelyezkedő ítélet-végrehajtó egy faléc elfordításával szorított meg, így fojtva meg a halálraítéltet. Később átalakult: a megfojtást nem a nyakon megfeszülő kötéllel idézték elő, hanem az elítélt nyakát egy, a hóhér által elforgatott menetes szerkezet segítségével a torka előtt rögzített vaspánthoz szorították. Lassú és nagy szenvedéssel járó halál volt.
- 25 A világosi fegyverletétel.
- 26 Lópeznek valójában ez már a negyedik kísérlete volt.
- 27 Ács Tivadar: Magyarok a kubai függetlenségi háborúban a XIX. század közepén. = V. Molnár László: Ács Tivadar (1901–1974) művelődéstörténeti publicisztikáiból. Piliscsaba, 2008. 184–191. p.
- 28 Prágay neve eleve nem lehetett a Cabana-erődbeli emléktáblán, mert ezen csak az itt kivégzettek nevét sorolták fel. Ezek között viszont ott van a kivégzett három magyaré. A havannai *Gaceta Oficial* 1851. augusztus 16-án közölte a foglyok nevét, és a halálos ítéletet. A magyarok: *Victor Ken* (Kern<!>) kapitány, *T. B. Veacey* (Vécsey!) kapitány, *B. J. Wregy* (Üröghy!) közlegény. Lásd: *Colección de los partes y otros documentos publicados en la Gaceta Oficial de la Habana. Referentes a la invasión de la gavilla de piratas capitanea por el traidor Narciso López. Habana, 1851. Imprenta del Gobierno y Capitanía General*. Kb.: A jelenté-

- seknek és egyéb dokumentumoknak a gyűjteménye, amiket kiadtak a Havannai Hivatalos Közlönyben a kalózkodás bandájának invázióját illetően, amit az áruló Narciso López vezetett. Havanna. 1851. A kormányzóság és a fővezérség kiadása. Továbbá erre vonatkozóan S. M. Owen, az USA havannai konzulja 1851. augusztus 16-án az alábbiakat jegyezte fel: „*This morning Forty Americans, One Italian, Four Irish, One Philippine Islander, One Scotch, Two Habaneros, and Two Germans, or Hungarians, were shot at 11 o'clock – after which the troops were ordered to retire; and some hundreds of the very vilest rabble and negroes, hired for the purpose, commenced stripping the dead bodies, mutilating their limbs, tearing out their eyes, cutting off their noses and fingers, and some of the poor fellows (privates) these wretches brought to the city on sticks, and paraded them under the very walls of the palace. Oh, the very remembrance of the sight is frightful.* = „*Ma reggel [inkább: délelőtt] 40 amerikai, 1 olaszt, 4 írt, 1 fülöpszigetit, 1 skótot, 2 havannait [talán inkább: kubai] és 2 németet, vagy magyart 11 óra körül agyonlőttek. Miután a kivégzőosztag parancsra visszavonult, az összeverődött csöcselék és négerek a holttesteket brutálisan megcsonkították, a szerencsétlenek maradványait ujjongva körbehordozták a városban, és az erőd falai előtt közszemlére tették. Ó, milyen borzalmas még csak visszaemlékezni is erre.*” = Alexander Jones: Cuba in 1851. New York: Stringer and Townsend, 1851. 58. p.
- 29 Erre vonatkozóan a Kubában az 1940-es években megjelent Szabad Magyar Szemle, 1943. december 20-i; és 1944. március 20-i számaiban olvasható anyag. A kép további sorsáról sajnos nem sikerült információt fellelni, továbbá jelenlegi ismereteim szerint a készítője nevét sem tudjuk. Prágayékról az 1940-es években több cikk is megjelent Kubában. Ezekre vonatkozóan Anderle Ádám: A 48-as magyar emigráció és Irodalom/forrás:
- 48-as emlékparkot avattak Komáromban. = Dolgozók Lapja. 1983. március 16., 1. p.
- Anderle Ádám: A 48-as magyar emigráció és Narciso López 1851-es kubai expedíciója. = Századok. 1973. 3. sz., 687 – 709. p.
- Ács Tivadar: Magyarok a kubai függetlenségi háborúban a XIX. század közepén = V. Molnár László: Ács Tivadar (1901–1974) művelődéstörténeti publicisztikáiból. Piliscsaba, 2008. 184 – 191. p.
- Ács Tivadar: Xantus János két ismeretlen amerikai útja. = Magyarok idegenben. Budapest, 1946. 59 – 69. p.
- Baloghy Mária: Kossuth katonái a kubai szabadságharcban. Magyar Nemzet. 1967. 23. évf. 31. sz. 12. p.
- Bona Gábor: Az 1849/49-es honvédsereg Zala megyei születésű tagjai. = A szabadságharc zalai honvédei. Zalaegerszeg, 1992. 11 – 12. p.
- Bona Gábor: Táborkok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban 1 – 2. kötet. 4., bővített kiadás. Miskolc, 2015.
- Dojcsák Győző: Amerikai magyar történetek. Budapest. 1985.
- Farkas András: A párbaj. = Heves Megyei Népművelési és Közművelődési Bizottság. 1980. március 4., 4. p.
- Kun Andor: Kalandos magyar karrier: Prágay János = Tolnai Világlapja. 1932. november 13. (47. sz.) 14. p.
- Lichtneckert András: A balatonfüredi savanyúvízi gyógyfürdő története az alapításról az államosításig 1702 – 1949. Balatonfüred, 2013.
- Narciso López 1851-es kubai expedíciója. = Századok. 1973. 3. sz., 687–709. p. írásában található említések. A kubai magyarság helyzetét súlyosbította, hogy a II. világháborúban Magyarország a német III. Birodalom szövetségese volt.
- 30 A spanyol nyelvű kiadvány Magyarországon is hozzáférhető. Lelőhelye: a Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár, Szeged.
- 31 A Turi András által leírt történet csak részben igaz: Berzenczey László (1820–1884) amerikai tartózkodása során 1851. november 10-én érkezett meg New Yorkba. 1852 februárjában a New Yorkból kifutó Georgia nevű hajóra szállt fel. Első állomása Havanna volt, ahol egy dollár lefizetése ellenében az utasok kiszállhattak a város megtekintésére. Berzenczey naplójában azt írta, miután itt megtudták róla, hogy magyar emigráns, a megelőző évben a forradalmárok oldalán, Narciso López tábornok seregében harcolva elesett magyarok ezredese, Prágay János emlékére páratlan megtiszteltetésben részesítették. A spanyol vámtiszt tábornok úrnak szólítva köszöntötte őt, és nem fogadta el tőle az egydolláros kikötői kilépődíjat. Mindössze 24 órát töltöttek Havannában, ahol meglehetősen idegenellenes hangulatot tapasztalt. 1852. április elején már San Franciscóban volt, ahonnan néhány nap múlva továbbindult Hong Kong felé. 1848-ban Kossuth valóban kinevezte Berzenczeyt erdélyi kormánybiztosnak, egész pontosan: 1848 szeptemberétől maroszlói honvédtörzsi biztos volt. Berzenczey emlékiratai „Rovás” címen Kolozsváron jelentek meg 1873-ban. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban hozzáférhető.
- 32 Turi András regényében a felkelők által elfoglalt Cabana erődjének korábbi, spanyol parancsnoka.
- 33 Láng Dezső – magyar származású mexikói történészprofesszor.
- Lichtneckert András: A színház és a színjátszás ügye a füredi gyógyfürdőn 1831 előtt = Füredi História. 2013/4. sz., 3 – 8. p.
- A paloznaki római katolikus plébánia keresztelési anyakönyve: 1812.; 1815.; 1817.; valamint a házasságkötési anyakönyv: 1812. évi – sorszám nélküli – bejegyzése. – Itt szeretném külön felhívni a figyelmet arra, hogy Prager/Prágay János születési adatait dr. Bona Gábor „Táborkok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban” című könyve 2015-ben, Miskolcon megjelent 4. kiadásának 2. kötetében a 476 – 477. oldalon közölte elsőként, de ő Prágay apjának foglalkozását földbérlelként adta meg. Tudomásom szerint Bona Gábor volt a legelső, aki rábukkant Prágay János születési adataira.
- Sugár István: Kossuth katonái, mint Kuba szabadsághősei. = Heves Megyei Népművelési és Közművelődési Bizottság. 1974. január 19., 5. p.
- Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Veszprém, 1981. 11. kötet, 107 – 108. hasáb
- Torbágyi Péter: 1848/49-es magyar emigránsok Mexikóban. = Századok. 2002. 6. sz., 1411 – 1421. p.
- Torbágyi Péter: Magyar vándormozgalmak és szórványközösségek Latin-Amerikában a második világháború kitöréséig. Doktori értekezés. Szeged, 2007.
- Turi András: Rabszolgák ezredese. Budapest, 1974. – A mű az interneten is olvasható, jelenlegi elérhetősége: <http://mek.oszk.hu/02900/02982/02982.htm>
- Vecseklőy József: A csillagsávos lobogó nyomában. I. kötet. Budapest, 1985. 330 – 334. p.